

Данило Н. Баста,
доцент Правног факултета у Београду

ПОЈАМ ПРАВА КОД ФИХТЕА*

Јохан Готлиб Фихте (Johann Gottlieb Fichte) (1762—1814) није био велики правник, барем не у оном смислу који се данас придаје речима „велики правник“. Штавише он уопште није био правник, иако је током свога школовања слушао и предавања из правних наука. Али је зато Фихте био и остао велики правни филозоф, и то правни филозоф с необично снажним осећањем за право и правду. Проблем права привлачио га је непрекидно, дословно од почетка до краја његове духовне делатности, која је била колико краткотрајна толико и интензивна: за двадесетак година изградио је свој филозофски систем у којем филозофији права проипада истакнуто место.

У којој мери је право било предмет Фихтеовог мислилачког интересовања, у којој мери је заокупљало његову пажњу и покретало га у његовим филозофским тежњама, види се по броју његових списа у којима се расправља о правној проблематици, било да је реч о списима који су у целини посвећени праву или пак о онима у којима се разматра и право. Од оних првих, најпре треба поменути Фихтеово дело *Основа природног права према принципима учења о науци* из 1796—1797. године. Поред овога, али не и равноправно с њим, стоје Фихтеова предавања из 1812. године која су објављена под насловом *Систем науке о праву*. Од оних других списа, дакле од оних у којима Фихте говори и о праву, за потпуну реконструкцију његове правне филозофије без сумње се морају узети у обзир ови текстови: два списа о револуцији (*Захтев владарима Европе да врате слободу мишљења коју су до сада гушили* и *Прилог исправљању судова јавности о Француској револуцији*, оба из 1793 год.); затим *Систем учења о моралу према принципима учења о науци* из 1798; *Затворена трговачка држава* из 1800, која је у поднаслову означена као „додатак правној науци“; *Основне одлике савременог доба* из 1804; *Говори немачкој нацији* из 1808, као и постхумно објављена *Наука о држави* из 1813. године.

Разуме се да оквири једног предавања не пружају могућност да се Фихтеова правнофилозофска мисао обухвати и изложи у њеној целовитости, а то значи и у њеном унутрашњем кретању, у њеним — неоспорним — променама и преображајима. Заузврат, могуће је усредсређивање на једно дело, мада, наравно, не и на његову целокупну проблематику и мисаону садржину. Сама ствар налаже да то овога пута буде већ

* Текст предавања одржаног 19. 4. 1983. године на Колачевом народном универзитету у оквиру циклуса „Велики правници“.

поменута *Основа природног права према принципима учења о науци*, дело које, готово два века од његовог објављивања, није престало да привлачи пажњу и изазива живе расправе, што је поуздано сведочанство о његовој мисаоној носивости и животворности.

Фихтеова *Основа природног права* систематско је дело, и то у дво-струком смислу речи: изнутра, по архитектоници своје изградње, тј. по чврстости, непоколебљивости и строгости поступка мисаоног извођења, у ком погледу, како се чини, попут узора следи Спинозину *Етику*, па је као и ова сачињено *Ordine Geometrico demonstrata*, то је дело систематско и споља, по својој припадности систему Фихтеове филозофије. Његов наслов говори сâм за себе; пореклом и усмерењем, обликом и садржином, ово дело спада у нововековну традицију рационалног природног права, мада се, као што ћемо видети, ток мишљења у њему истовремено и одваја од те традиције. С друге стране, Фихте га је засновао на темељима властите филозофије положеним 1794. године у књизи *Основа целокупног учења о науци*. Реч је, дакле, о делу у којем су принципи учења о науци први пут примењени на један предмет практичке филозофије. Њихова примена је у исти мах била и проба њихове делотворности у једној посебној сфери, тачније речено: за једну посебну сферу.

Да би се разумело Фихтеово схватање права, онако како је дошло до израза у *Основи природног права*, треба имати у виду духовно-повесни контекст у којем је оно настало и којем је, са своје стране, дало печат. У првом реду, ваља држати на уму да је Фихте, припремајући своју *Основу*, детаљно проучавао француске политичке мислиоце, Монтескјеа (*Montesquieu*) и Русоа (*Rousseau*). *Дух законâ* и *Друштвени уговор* били су његова лектира и у време када је радио на својим списима о револуцији, односно на списима у одбрану француске револуције пред налетом немачког конзервативизма. У сусрету с повесним збивањем француске револуције, нововековно природно право се и сâмо револуционисало, поставши правом ове револуције и, још општије, правом на револуцију као такву — а управо је Фихте извршио преображај природног права новог века у природноправну теорију револуције⁽¹⁾. Марксова (*Marx*) реч о Кантовој филозофији као „*немачкој теорији француске револуције*“⁽²⁾ боље и тачније пристаје уз Фихтеову рану политичку и правну мисао.

Иако је Фихте *Основу природног права* објавио пре Кантове *Метафизике морала*, иако је, другим речима, своју правну филозофију изградио и изложио пре него што је то учинио Кант са својом, он то ипак није учинио независно од Канта. Себе је увек, па и овом приликом, сматрао обавезним Канту и критичкој филозофији, и непрекидно је истицао да се његов филозофски задатак састоји једино у *довршавању* Кантових настојања. Највише што је на њ деловало када се — прилично касно и готово случајно — упознао с Кантовом филозофијом, била је идеја моралне слободе. Ова је извршила превратнички утицај на Фихтеову мисао, до тада детерминистичку, изазвала је „праву револуцију у мом духу“, како се сâм изразио у једном писму с почетка деведесетих година осам-

(1) Упор. о томе Данило Н. Баста, *Јохан Готлиб Фихте и Француска револуција* — Испуњење нововековног природног права у Фихтеовој раној политичкој филозофији (Истраживачко-информативни центар ССО Србије, Београд, 1980), посебно стр. 89. и даље.

(2) Карл Маркс, „Филозофски манифест историјске правне школе“, у књизи: К. Маркс—Ф. Енгелс, *Дела*, том I (Институт за истраживање радничког покрета — Просвета, Београд, 1968), стр. 261.

наестог века(3). За само Фихтеово схватање права од великог је значаја било оно чувено место из *Критике чистог ума* на којем Кант говори о уређењу „с највећом могућом слободом“, и то „према законима који ће учинити да слобода свакога може постојати заједно са слободом других“(4). Може се рећи да је овај Кантов захтев Фихте преузео као руководно начело сопствених тежњи на тлу филозофије права. Овоме свакако треба додати и Кантово учење о примату практичног ума које је Фихте не само прихватио него и радикализовао.

Најзад, приликом опртавања духовног контекста Фихтеове правне филозофије, не треба заобићи ни двојицу аутора које сам Фихте помиње на почетним страницама *Основе природног права*. Реч је о необично занимљивој фигури Јохана Бењамина Ерхарда, који је 1795. године, дакле у време када је Фихте писао своју *Основу*, објавио неколико врло занимљивих и вредних списа: *О праву народа на револуцију*, *Апологија ђавола* и *Прилози теорији законодавства*(5). Други аутор кога Фихте помиње јесте Селомон Мајмон (Salomon Maimon), који је, такође 1795. године, у Нитхамеровом „Филозофском журналу“ објавио спис *О почетним основама природног права*. (Занимљиво је да на овом месту Фихте не помиње аутора једног списа у којем је развијена правна мисао која се у основним тачкама подудара с његовом или с овом била тесно повезана. Спис је анонимно објављен такође 1795. године у поменутом „Филозофском журналу“, а његов је аутор Анселм Фојербах (A. Feuerbach), касније славно име немачке правне теорије). — То је, у најопштијим обрисима, контекст Фихтеове правне филозофије изложене у *Основи природног права*.

Фихтеова је намера систематско извођење и одређење појма права. Како он остварује ту намеру? Којим путем при том иде? Ако је реч о систематском извођењу, тј. о дедукцији појма права, онда треба поставити питање о почетним претпоставкама и самом току те дедукције, као и о њеном карактеру. Од чега Фихте полази, од чега започиње своју дедукцију права? Шта је то што увек изнова покреће ту дедукцију и води је ка њеном циљу, ка потпуно изведеном и одређеном појму права? — Најпоузданији начин да дођемо до одговорâ на ова питања јесте да следимо саму Фихтеову дедукцију. Тако ћемо изблиза упознати Фихтеову правну филозофију у остваривању њеног главног задатка: у извођењу и одређивању појма права. У исти мах, имаћемо прилику да непосредно сагледамо њен карактер, њене домете, али и њене границе.

Фихтеова дедукција појма права, онако како је спроведена у *Основи природног права*, почива на принципима учења о науци, које унапред претпоставља као доказане и познате. Учење о науци, или, како се такође може рећи, учење о знању, о условима могућности људског знања, настало је из Фихтеовог увида у недовршеност Кантовог трансценденталног критицизма, односно из потребе да се Кантова филозофија доведе до својих крајњих консеквенција. Фихте дели Кантово уверење о неопходности постојања поузданог основа филозофије који мора самог себе апсолутно да утемељи. Трагајући за овим основом који себе самог утемељује, човек

(3) Johann Gottlieb Fichte, *Briefwechsel I*, Hrsg. von Hans Schulz (H. Haessel Verlag, Leipzig, 1925), p. 139.

(4) Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Култура, Београд, 1958), стр. 330.

(5) Упор. Johann Benjamin Erhard, *Über das Recht des Volks zu einer Revolution und andere Schriften*, Hrsg. von Hellmut G. Haasis (Carl Hanser Verlag, München, 1970).

као умно биће мора појмити да тај основ не може бити изван његовог ума, знања, изван његове свести. У сваком сазнавању предмета увек је већ претпостављено знање као такво, које се не може даље утемељивати. Ово знање као такво Кант је у свом појму трансценденталне аперцепције схватио као оно „ја мислим“ које прати наше представе о предметима, које је, према томе, услов могућности да субјект може имати неки предмет. То „ја мислим“, односно трансценденталну аперцепцију као темељ читаве филозофије, Кант је ограничио на подручје појава које је разликовао од подручја ствари по себи, што му је приговорио већ Рајнхолд (Reinhold), Фихтеов претходник на јенском Универзитету. Међутим, пошто ово разликовање на појаве и ствари по себи и само произлази из знања и захваљујући знању, очигледно је да му знање нужно мора претходити као јединствена тачка, а управо је ту Кант застао и на тај начин, по Фихтеовом уверењу, пропустио да стави завршни камен на свој, за Фихтеа иначе неоспоран, систем трансценденталне филозофије.

Оно што се обично назива Кантовим дуализмом и што се сматра недостатком и ограничењем Кантове филозофије, Фихте је настојао да превлада помоћу апсолутног Ја као јединственог субјект-објекта. Ово апсолутно Ја је, по свом битном карактеру, чисто делање, произвођење, и као такво је неограничено, бескрајно и слободно. Оно се не може одредити, већ једино може самог себе да одреди; не може се ни ограничити, осим на начин самоограничавања. Делатно и делотворно, слободно и неограничено, апсолутно Ја је безусловни принцип знања као таквог.

Сада тек постаје јасније и разумљивије значење Фихтеовог покушаја да право размотри „према принципима учења о науци“. Њему се проблем права јавља у перспективи апсолутног Ја. Ово и чини полазну тачку његове дедукције појма права. Није тешко увидети да је Фихте, лативши се задатка да до појма права дође полазећи од апсолутног Ја, кренуо тешким и неизвесним, готово непроходним путем, на који се могао одважити само мислилац његове духовне снаге и његовог ранга. Нико пре њега и нико као он није ишао тим путем.

На почетку *Основе природног права*, а то уједно значи на почетку свога систематског извођења појма права, Фихте одређује природу умности. По његовом мишењу, карактер умности састоји се у томе што су оно што делује и оно на шта се делује једно те исто. Тиме се исцрпљује целокупни опсег ума. У умном бићу нема ничега без делања на себе самог; само Ја, које карактерише ум уопште, није ништа друго него делање на себе самог. Већ је овде очигледно да Фихтеово Ја садржи практичку тенденцију као своје свеодређујуће својство. Реч је у ствари о практичком Ја, о Ја за које је, како Фихте пише на једном месту *Основе*, „практичка моћ његов најдубљи корен“ (GN, III, 21).⁽⁶⁾ Ово делатно, практичко Ја представља, да тако кажемо, жилу-кучавицу Фихтеове дедукције појма права или њен покретачки принцип. Оно је кључ разумевања свих његових настојања на тлу правне филозофије.

Од пресудне је важности да се увек има на уму да је практичко Ја *Ја* изворне самосвести, те да умно биће себе може непосредно да опажа само у хтењу. Умно биће је практичко биће. А када не би било прак-

(6) Наведено према: *Fichtes Werke*, Hrsg. von I. H. Fichte (Walter de Gruyter und Co., Berlin, 1971). — GN је скраћеница за наслов немачког оригинала (*Grundlage des Naturrechts*), римски број означава том овог издања, а арапски странацу на којој се налази наведено место.

тичко, ни свет не би могло да опажа. Зато Фихте и каже да је „хтење прави суштински карактер ума“ (GN, III, 20—21). Кад се ово има у виду, постају јасни смисао и значење Фихтеових основних поставки током дедукције појма права. Прва од тих поставки гласи овако: „Коначно умно биће не може да постави сáмо себе а да себи не припише слободну делатност“ (GN, III, 17), из које опет, после строгог доказивања, следи став да „тим постављањем своје моћи да слободно делује умно биће поставља и одређује чулни свет изван себе“ (GN, III, 23). Али не само то. У даљем току дедукције Фихте показује шта произлази из прве основне поставке и става који из ње следи. Реч је о томе да „коначно умно биће не може себи приписати слободну делатност у чулном свету а да је не припише и другима, дакле да изван себе не претпостави и друга коначна умна бића“ (GN, III, 30).

Овде је већ учињен значајан корак. Насупрот многим предрасудама о природи Фихтеове филозофије, од којих је једна и та да је његово Ја изолован, усамљен и самодовољан субјект, испоставља се да Ја нужно претпоставља друге Ја, да су они, заједно са реалношћу света, неопходан услов могућности његове самосвести. (Већ се овде даде наслутити да се за Фихтеа проблем права јавља и решава у оквиру филозофије самосвести). У закључцима из друге наведене поставке, Фихте ближе одређује појам човека. Он изричито каже да *човек постаје човек само међу људима*, и да, ако уопште људи треба да постоје, мора постојати више људи. Наравно, ово за њ није никакво произвољно мњење које би се позивало на искуство, већ истина која се строго доказује из самог појма човека. То чувено место из *Основе природног права* завршава се следећим речима: „Појам човека није уопште појам појединца, јер се такав не може замислити, већ појам рода (*Gattung*)“ (GN, III, 39). (Успут речено: очигледно је да само површни марксисти могу мислити како је тек Маркс открио да је човек друштвено, родно, генеричко биће.)

Трећа поставка Фихтеове дедукције појма права, која неминуовно следи из претходних, већ доказаних, гласи овако: „Коначно умно биће не може изван себе да претпостави и друга коначна умна бића а да себе не постави као оно које се с њима налази у одређеном односу што га називамо правним односом“ (GN, III, 41). Од умног бића и његове слободне делатности, преко нужне претпоставке постојања других умних бића с њиховом слободном делатношћу, и то као услова самосвести умног бића, Фихте је сада доспео до одређења узајамног односа међу њима. Већ сам тај однос умних бића он назива правним односом. Тамо где постоје коначна умна бића, постоји и правни однос међу њима. Сама њихова егзистенција, дакле, раба правни однос.

Ако је умно биће слободно и делатно, ако су то и друга умна бића, онда се неизбежно намеће питање о начину постојања њихове заједничке слободе. Како је могуће да умна бића, индивидуе, постоје у заједници, али у заједници слободе? По Фихтеовој теорији, то није могуће друкчије него путем самоограничавања властите слободе. Уопште узев, појам индивидуе може се схватити само с обзиром на ограничавање њене слободе, тако да је већ у том ограничавању садржан однос према егзистенцији других индивидуа и сфери њихове слободе. Изводећи доказ треће поставке, Фихте каже: „Међусобни однос слободних бића јесте однос узајамног деловања путем интелигенције и слободе. Ниједно слободно биће не може

признати друго слободно биће ако се оба узајамно не признају: и ниједно се не може према другоме понашати као слободно биће ако се оба узајамно тако не понашају“ (GN, III, 44). Фихте изричито додаје да на овоме почива читава његова теорија права. А њен задатак, као строго и систематски изграђене правне науке, јесте да одговори на питање које Фихте формулише овим речима: „Како је могућа заједница слободних бића као таквих?“ Као што смо већ видели, одговор једино може гласити: заједница слободних бића могућа је само на темељу њиховог узајамног признавања, тј. на темељу узајамног ограничавања слободе, и то тако да се слобода сваког умног бића ограничи појмом могућности слободе другог умног бића. Управо тај однос умних бића, као однос узајамног признавања и ограничавања слободе, под условом да то сви чине у односу на све, јесте правни однос, па Фихте једноставно може да закључи да је појам права појам односа међу умним бићима. Према томе, заједница слободних бића могућа је једино као правна заједница. Штавише, она јесте правна заједница.

Појам права односно правног односа дедукован је из појма умног бића, из појма индивидуе. Будући да је Фихте доказао да је појам индивидуе услов самосвести, произлази да је појам права и сâм услов самосвести. Утолико право, како то Фихте каже на једном месту, одређује „услове индивидуалности“. Јер, „апсолутно је немогуће да себи припишем право а да га уједно не припишем и бићу изван себе, пошто је апсолутно немогуће да себе поставим као индивидуу а да изван себе не поставим биће као индивидуу.“(7) То значи да је друго умно биће неопходан услов моје самосвести и мога права. За Фихтеа нема никакве сумње да појам индивидуалности у себи садржи појам заједнице, те да је заједница оно помоћу чега и захваљујући чему индивидуалност долази до свести о себи самој. А то, доследно развијено, значи да је право могуће само у заједници и као заједница умних бића. Сва посебна питања правне филозофије своје разрешење налазе у разрешењу њеног основног питања: како и колико да сваки члан правне заједнице ограничи своју слободу да би била обезбеђена слобода свих њених чланова.

На овом месту можемо још подсетити на једну формулацију из Фихтеовог мање познатог и мање навођеног текста из 1797. године *Анали филозофског тона*. Ту он каже да „појам права није ништа друго доли појам могућности заједничког постојања слободе више умно-чулних бића“. Код права је, дакле, увек реч о томе „на какву се употребу слободе морамо ограничити ако поред нас и други треба да буду слободни“(8).

Фихтеова правна филозофија као филозофија самосвести по својој је суштини филозофија интерсубјективности (да се, што је у овој прилици сасвим прикладно, послужимо језиком савремене, пре свега феноменолошке филозофије). Јер, право је Фихте схватио као оно што омогућава и конституише интерсубјективност. Изводећи појам права из практичко-делатног *Ја*, из умног бића и његове слободне делатности у чулном свету, Фихте је у исто време и јединственим поступком доказао нужност постојања онога *Ти*, односно *Ми*. *Ја* већ садржи *Ти* и *Ми*, тј. заједницу, чији је конституенс управо право. Тако се показује да је право код Фих-

(7) J. G. Fichte, *Briefwechsel I*, стр. 501. Упор о томе уводни текст Манфреда Цана за његово издање Фихтеове *Основе природног права*: J. G. Fichte, *Grundlage des Naturrechts*, Hrsg. von Manfred Zahn (Felix Meiner, Hamburg, 1960), р. XVII.

(8) *Fichtes Werke*, II, 465.

теа, иако се на први поглед чини да су његове претпоставке крајње индивидуалистичке, заправо социјално. Да је Фихте до социјалности права, до права као сфере интересубјективности, дошао на путу трансценденталне дедукције чију полазну тачку чини *Ја* као слободно и делатно умно биће, то већ представља особеност која поуздано сведочи о формату овог мислиоца. За такву дедукцију, у којој је *Други* или *Ти* нуђно и строго изведен из *Ја*, Вилхелм Вајшедел је рекао да није позната у историји филозофије; Фихте ју је први предузео(9).

Појам права Фихте је дедуковао сасвим независно од моралног закона. За разлику од списа о револуцији, у којима је право било најтежније повезано с моралним законом, из којег је чак било изведено, тако да је у тим списима Фихте стајао на становишту јединства права и етике или, тачније речено, на становишту примата моралности, овде, у *Основи природног права*, он је извршио строго одвајање принципа права од принципа моралности. Повукао је разлику између појма *дужности* која произлази из моралног закона и појма права; по већини обележја, они су међусобно супротни. Док морални закон категорички заповеда вршење дужности, дотле правни закон само допушта, а никада не заповеда да своје право вршимо. „Штавише, морални закон често забрањује вршење каквог права, које ипак, по признању читавог света, не престаје зато да буде право“ (GN, III, 54). На подручју природног права, каже Фихте, добра воља нема никаквог посла. Мора постојати могућност да се право изнуди чак и када ниједан човек не би имао добру вољу. Задатак је науке о праву да такав поредак ствари створи, јер на подручју права само физичка сила даје санкцију (упог. GN, III, 54). А да ли ће праву неку нову санкцију дати и морални закон, то је питање које — како га Фихте назива — спада у „реални морал“. Разлика између обеју наука, између права и етике, изворно је положена већ у самом уму; оне су потпуно супротне. Њихова различитост показује се и у томе што се појам права односи само на оно што се испољава у чулном свету, а оно што остаје у унутрашњости душе, то спада у сферу морала (упог. GN, III, 55).

Правни односи нису, дакле, морални односи. Подручје права је подручје принуде и легалности која се споља може изнудити. Није ли тако Фихте запао у апорију из које тешко да има излаза? Јер, ако је појам права одредио као појам односа између умних бића, тј. ако је оно могуће на темељу самоограничавања њихове слободе, те је, према томе, и само право нешто што је суштински повезано са узајамним слободним животом у заједници, онда се чини да томе неминовно мора противречити повезивање права и принуде, придавање карактера физичке принуде сфери права.

Излаз из ове апорије може се назрети само ако се узму у обзир особеност и самосвојност Фихтеовог одређења права и правних односа(10). Слободна умна бића нису изван чулног света, већ се налазе у њему, у том свету делују, и то делују као чулно-нагонска бића која иду за својим интересима. Право се односи управо на оно што се испољава у том чулном свету. Правна заједница се, дакле, појављује и као поредак интереса који може гарантовати принуда. Садржина правног односа

(9) Упоп. Wilhelm Weischedel, *Der Zwiespalt im Denken Fichtes*. Rede zum 200. Geburtstag Johann Gottlieb Fichtes gehalten am 19. Mai 1962 an der Freien Universität Berlin (Walter de Gruyter und Co., Berlin, 1962), p. 22.

(10) Уз ово упоп. Heinz Heimsoeth, *Fichte* (Verlag Ernst Reinhardt, München, 1923), p. 168—170.

може постати само оно што се даде изнудити. Са своје стране, правни однос постоји једино као однос узајамности. Право се другоме признаје само под претпоставком да и други призна моје право. Ако појединац хоће да живи у правној заједници, онда нема другог начина него да своју слободу и вољу ограничи зарад слободе других, као што и ови своју слободу и вољу морају ограничити зарад његове слободе. Више од тога: његова слобода, он као индивидуа, могућан је само захваљујући признању другог до којег долази управо у правном односу. Правно стање се у појединцима изнуђује попут природне нужности, а ипак се они у њему налазе као слободна бића, иако ношена нагонима и фуријама својих интереса, будући да на начин узајамности ограничавају своју слободу и тако омогућују себе саме као појединце и као заједницу. Тако правна заједница у исто време има карактер нужности и слободе: она је нужна, претпоставља принуду, да би њени чланови уопште постојали као слободна бића. У праву — да се изразимо хегеловски — принуда и слобода треба да дођу до свог измирења. Да ли је Фихте *заиста* успео да их измири, да ли му је *стварно* пошло за руком да нађе излаз из поменутог апорије, то овде можемо оставити као отворено питање. У сваком случају, није сумњао да га је нашао, ако је то за њега уопште и била апорија. Извесно је да је право, по Фихтеовом мишљењу, у крајњој линији увек остајало везано за слободу, односно да је правни закон, како се може прочитати на једном месту *Основе*, „закон за слободу“ (GN, III, 91).

Да ли Фихтеово строго, начелно и доследно раздвајање права и морала подразумева и непремостив јаз између њих? Или пак, уза сву различитост, постоји некакав однос између права и морала? — Одмах да кажемо: постоји. Иако је повукао оштру границу између права и морала, иако је јасно разликовао принцип једнога од принципа другог, не допуштајући могућност да се право и правни односи морално заснују и образложе, Фихте ипак није отишао тако далеко да би оспорио сваки однос између та два подручја. Напротив, сматрао је да је право неизбежан степен на путу ка вишем моралном поретку; оно ствара услове могућности моралног поретка. Без права, као средства за обезбеђење и остварење спољашње слободе, није могућа ни сфера морала која своју вредност има у себи самој, јер је морал сврха по себи. Оно је, додуше, нижи, али неопходан степен свести на путу ка њеном вишем степену, ка моралности, тј. ка самосвести морално слободних бића и њиховом заједничком деловању на циљ човечанства. Право, дакле, претходи моралу као услов његове могућности. По свом положају, оно се налази између пуке природе и моралне слободе. Тиме се и објашњава посебан значај који право има у целокупном Фихтеовом систему. Јер, оно посредује у омогућавању и успостављању слободног моралног живота човечанства, до чега је Фихтеу највише било стало.

Принципијелно одвајање права и морала, које није истозначно с њиховим супротстављањем, омогућило је Фихтеу да проблем државе у својој правној филозофији реши ограничавањем њене улоге на подручје права. На тлу моралности држава нема шта да тражи. Она престаје тамо где почиње сфера моралног живота. Њен се задатак (језиком модерне теорије рекло би се: њена функција) састоји у томе да право одржава и штити. Тако она помаже остваривању права. Правна заједница, која,

као што смо видели, почива на узајамном ограничавању и признавању слободе појединаца, није могућа без државе. Речено обрнуто, дакле позитивно: правна заједница могућа је само као државна заједница. Држава је гарант права. Ако је у правној заједници свакоме призната сфера његове слободе као сфера његове слободне делатности, онда је лако претпоставити и могућност сукоба. Једино држава може решавати такве сукобе; једино она може обезбеђивати равнотежу правног поретка. Пошто је, међутим, право својине Фихте одредио као право појединца на слободну делатност у његовој, ограниченој и признатој сфери слободе, произлази да је он државу видео и оправдавао као својинску институцију, као заштитника својинских односа међу члановима правне заједнице. У крајњој линији, држава постоји ради решавања сукоба око својине.

Да би се предупредио утисак о вулгарности оваквог схватања државе код Фихтеа, треба имати у виду да он под својинском није схватао право на искључиво поседовање и располагање стварима, како је она била одређена још у римском праву, већ пре свега право индивидуе на слободну делатност, а то значи на слободно обликовање — формирање — ствари у чулном свету. Језгро Фихтеовог схватања својине чини иста она слободна сфера која представља окосницу његовог појма права уопште. Зато се и може рећи да је он проблем права видео у својинској перспективи; право својине је парадигма права као таквог, при чему, наравно, увек ваља имати на уму особеност Фихтеовог схватања својине.

Ако право није могуће без државе, ако, како сам Фихте каже, „правни однос између људи није могућ изузев у политичкој заједници и под позитивним законима“ (GN, III, 148), онда је очигледно да је код Фихтеа реч о напуштању природноправне традиције. Нема права *пре* и *изван* државе; не постоје природна права. Право је могуће тек у држави. Штавише, сама држава је — да наведемо једно чувено место из књиге о којој овде непрекидно говоримо — „човеково природно стање, а њени закони не треба да буду ништа друго него реализовано природно право“ (GN, III, 149).

Право је увек позитивно право, дакле право у држави и захваљујући њој; утолико Фихте оставља иза себе традицију природног права. Међутим, за њега је позитивно право могуће само као „реализовано природно право“; утолико он остаје веран тој традицији. Фихте је, истина, изишао из оквира природног права, али је то учинио тако што је природно право задржао као супстанцу позитивног права. Поступивши тако, избегао је опасност државе-Левијатана; у исти мах, сачувао је слободу као принцип права. То потврђују и ове његове речи: „Суштина свих права јесте личност, а прва и највиша дужност државе јесте да штити личност својих грађана“ (GN, III, 318).

Пошто нам је циљ био да изложимо Фихтеово одређење појма права и осветлимо пут којим се кретао изводећи тај појам, били смо приморани да многа посебна питања његове правне филозофије — нпр. теорију уговора, теорију грађанског законодавства, затим брачно право, међународно право, право грађана света итд. — оставимо по страни, а да нека, као што је теорија својине, тек овлаш дотакнемо. Па ипак, верујемо да је и ово што је речено — а односи се на суштину Фихтеове правне филозофије — довољно да поткрепи мишљење да је Фихте ве-

лико име правно-филозофске мисли, особито оне која је трансцендентално оријентисана. Питање о „синтези слободе више појединаца“, то прво и последње питање његове правне филозофије, сачувало је свој значај за свакога ко се суочава са светом права и са животом у правној заједници. А то смо сви ми заједно и свако понаособ. У правној филозофији, Фихте припада онима који у праву уче слободи и онда када признају принуду, за разлику од осталих, који мисле на принуду и онда када говоре о слободи.

Danilo Basta, Assistant Professor of the Faculty of Law in Belgrade

SUMMARY

FICHTE'S NOTION OF LAW

The article deals with the notion of law as determined by Fichte in his principal legal-philosophical work »Fundamentals of Natural Law According to the Principles of Doctrine of Science« (1796—1797). After reviewing at the beginning the context of Fichte's legal philosophy (Montesquieu, Rousseau, Kant, French Revolution), the author explains that for Fichte the problem of law is found within the framework of philosophy of self-consciousness, namely he derives the notion of law out of the notion of the rational being. The community of free rational beings is possible only if they recognize each other, and if their freedom is limited, meaning that this community is possible only as a legal one. Therefore Fichte's legal philosophy is considered in the study as a philosophy of inter-subjectivity — in terms of phenomenology. In its character it belongs to the conception endeavouring to solve the problem of law from the angle of freedom.

Danilo Basta, assistant — professeur à la Faculté de droit de Belgrade

RÉSUMÉ

LA NOTION DU DROIT CHEZ FICHTE

L'article expose la notion du droit, telle qu'elle a été définie par Fichte dans son ouvrage juridico-philosophique *Les fondements du droit naturel selon les principes de la doctrine sur la science* des années 1796—1797. Après avoir indiqué préalablement le contexte de la philosophie juridique de Fichte (Montesquieu, Rousseau, Kant, la Révolution française), on a démontré que le problème du droit se manifeste pour Fichte dans le cadre de la philosophie de la conscience de soi-même, c'est à dire qu'il déduit la notion du droit de la notion de l'être intelligent. La communauté des êtres libres et intelligents n'est possible qu'à la condition que leurs libertés soient mutuellement reconnues et limitées, ce qui signifie qu'elle n'est possible que comme communauté juridique. Par conséquent, la philosophie juridique de Fichte est désignée ici comme une philosophie de l'inter-subjectivité (dans le sens phénoménologique de ce mot); par son caractère, elle appartient à cette orientation scientifique qui s'efforce de résoudre le problème du droit en l'examinant de la perspective de la liberté.